

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับแรกในปี พ.ศ.2504 จนถึงฉบับที่ 8 ในปัจจุบัน นับเวลาได้ 4 ทศวรรษแล้ว ผลของการพัฒนาประเทศได้เน้นในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้มีการลงทุนด้านอุตสาหกรรม การค้า และการบริการ ซึ่งส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในเขตเมือง ทำให้คนที่อยู่ในชนบทหรือในต่างจังหวัดที่มีความเจริญน้อยกว่าอพยพเข้าไปหางานทำในเมือง เพราะโอกาสในการหางานทำและมีรายได้ดีกว่าภาคเกษตรกรรม

ในระยะแรกของการย้ายถิ่นในประเทศนั้น จะเป็นการย้ายถิ่นเพื่อหางานทำชั่วคราวตามฤดูกาลเกษตร โดยเฉพาะช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวเป็นการย้ายภายในจังหวัด ในระยะต่อมาจึงมีการย้ายข้ามจังหวัด และข้ามภาค เหตุผลที่สำคัญของการย้ายคือ เหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ รองลงมาคือเรื่องครอบครัว ผลก็คือ มีผู้ย้ายถิ่นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (มณีรัตน์ ภาควิชา, 2542)

การย้ายถิ่นจึงนับเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจประการหนึ่งทางประชากร ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงและการกระจายตัวของประชากร เป็นกลไกอย่างหนึ่งที่ทำให้ขนาดของประชากรในชุมชนเพิ่มขึ้นหรือลดลง และทำให้ลักษณะโครงสร้างทางอายุและเพศของประชากรเปลี่ยนแปลงไป (วรวิมล ชัยรัตน์, 2525) กระบวนการย้ายถิ่นเป็นการเลือกสรรคนที่ย้าย โดยผู้ย้ายส่วนมากจะเป็นประชากรในวัยหนุ่มสาว คือกลุ่มอายุระหว่าง 15-39 ปี ถึงร้อยละ 71.9 และในกลุ่มอายุระหว่าง 25-59 ปี เป็นผู้ย้ายถิ่นเพศชายมากกว่าเพศหญิง และเมื่อพิจารณาถึงสถานภาพการสมรสของผู้ย้ายถิ่น อัตราการย้ายถิ่นของผู้ย้ายถิ่นที่สมรสแล้วจะสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นที่เป็นโสดเกือบเท่าตัว คือ ร้อยละ 62.4 และ 33.6 ตามลำดับ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2540) สำหรับชาย-หญิงในแง่ของวัฒนธรรม เพศชายจะได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำ เนื่องจากเป็นเพศที่แข็งแรงกว่าหญิง สังคมจะสนับสนุนให้ผู้ชายย้ายถิ่นมากกว่า เนื่องจากมีการแบ่งแยกหน้าที่ระหว่างเพศ และความแตกต่างทางด้านร่างกาย ผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลบ้าน เลี้ยงดูบุตรและทำอาหาร ในขณะที่ผู้ชายจะออกไปล่าสัตว์ หาอาหาร (Saxton, 1972 ใน มณีรัตน์ ภาควิชา, 2542, อ้างแล้ว) การย้ายถิ่นได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัวจากครอบครัวขยายมาสู่ครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น (Good, 1963 ใน มณีรัตน์ ภาควิชา, 2542, อ้างแล้ว) กล่าวคือ มีพ่อแม่และลูก มีผู้สูงอายุกับหลาน โดยบิดามารดาย้ายถิ่นเพื่อไปประกอบอาชีพ หรือมีสตรีแม่บ้านอยู่กับลูก ๆ และต้องดูแลลูกตามลำพัง (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2540)

ในครอบครัวชนบทหัวหน้าครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพศชาย และมีอายุอยู่ในวัยแรงงาน นิยมย้ายถิ่นออกไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือตามเมืองใหญ่ หรือแม้กระทั่งต่างประเทศ โดยทิ้งให้สตรีแม่บ้าน เด็กและผู้สูงอายุอยู่บ้าน ภาระรับผิดชอบครอบครัวทั้งหมดจึงตกเป็นหน้าที่ของสตรีแม่บ้าน เมื่อมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน รายได้จากการย้ายถิ่นของสามีที่ส่งมาจนเจือครอบครัว ไม่เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในครอบครัว ทำให้สตรีแม่บ้านต้องเสริมรายได้โดยการออกไปทำงานนอกบ้านเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นงานที่นอกเหนือจากงานบ้าน งานครัว การดูแลเลี้ยงดูบุตร การดูแลผู้สูงอายุซึ่งเป็นพ่อแม่ งานในไร่ นา และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม สตรีแม่บ้านในครอบครัวชนบทไทย จึงมีบทบาทต่าง ๆ พร้อมกันในบุคคลคนเดียวซึ่งต่างจากในอดีตกาล การแบกรับภาระงานหลายด้านในเวลาเดียวกัน ทำให้ผู้หญิงต้องเผชิญกับปัญหาสุขภาพกาย และสุขภาพจิตตลอดจนความมั่นคงในชีวิตสมรส (จรรยา เศรษฐบุตร และคณะ, 2541)

ในด้านสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากทัศนคติที่สืบทอดมาแต่โบราณ สตรีถูกมองว่าเป็นช้างเท้าหลัง เป็นผู้ตาม เป็นผู้ให้บริการ เป็นเพศที่อ่อนแอ และเป็นวัตถุทางเพศ ส่งผลกระทบต่อโอกาส และบทบาทสตรีในทุกด้าน ทั้งด้านการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคมไม่ให้คุณค่าต่อบทบาทสตรีในฐานะภรรยา แม่ และแม่บ้านมากเท่าที่ควร เนื่องจากเป็นบทบาทและงานที่ไม่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงิน ทั้ง ๆ ที่บทบาทดังกล่าวเป็นบทบาทที่มีความสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อครอบครัว อันเป็นโครงสร้างพื้นฐานของสังคม การแบกรับภาระงานทั้งในบ้าน (ดูแลบ้าน ดูแลสมาชิกในครอบครัว) และนอกบ้าน (งานในที่ทำงาน งานในไร่ นา งานในชุมชน) ทำให้สตรีไม่มีโอกาสและเวลาที่จะพักผ่อน ดูแล และพัฒนาตนเอง ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ การพัฒนาตนเอง การมีส่วนร่วมในสังคม ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ขาดโอกาสที่จะพิสูจน์ความสามารถของตนเอง นอกจากนั้น สตรียังถูกมองว่ามีอำนาจในการต่อรองน้อย ทั้งในด้านครอบครัว และสังคม ไม่สามารถแม้แต่จะควบคุมและตัดสินใจในส่วนที่เป็นสิทธิส่วนบุคคล เช่น ร่างกายของตนเอง การมีเพศสัมพันธ์กับสามี การตั้งครรภ์-มีบุตร การทำแท้ง การถูกข่มขืน การหย่าร้าง ฯลฯ (อุษา ดวงสา, 2537)

ปรากฏการณ์ที่มีการย้ายถิ่นกันมากอย่างนี้ ทำให้ผู้วิจัยสนใจอยากจะทราบว่า ครอบครัวที่สามีออกไปทำงานต่างถิ่นมีผลกระทบต่อบทบาทของสตรีแม่บ้าน และความสัมพันธ์ต่อสมาชิกในครอบครัว ต่อชุมชนอย่างไร และมีผลกระทบต่อสตรีแม่บ้านในด้านทัศนคติต่อตนเอง ต่อสุขภาพจิตและการดูแลตนเองเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาถึงผลกระทบจากการย้ายถิ่นของสามีต่อบทบาทและความสัมพันธ์ของสตรีแม่บ้าน ต่อสมาชิกในครอบครัวและชุมชน
2. เพื่อศึกษาถึงผลกระทบจากการย้ายถิ่นของสามีต่อตัวสตรีแม่บ้าน ในด้านทัศนคติ ต่อตนเอง ต่อสุขภาพจิต และการดูแลตนเอง

นิยามศัพท์เฉพาะ

การย้ายถิ่น หมายถึง การย้ายออกจากหมู่บ้าน เพื่อไปทำงานในจังหวัดอื่น และต่างประเทศ เป็นระยะเวลานานกว่า 1 ปี ขึ้นไป

สตรีแม่บ้าน หมายถึง ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วและสามีย้ายถิ่นออกไปทำงานในจังหวัดอื่น และต่างประเทศ เป็นระยะเวลานานกว่า 1 ปี

ผลกระทบต่อตัวสตรีแม่บ้าน หมายถึง ผลกระทบต่อความคิด จิตใจและร่างกายของสตรีแม่บ้าน โดยพิจารณาจาก การมีทัศนคติต่อตนเอง สุขภาพจิต และการดูแลตนเอง เมื่อสามีต้องออกจากหมู่บ้านไปทำงานต่างถิ่น

ทัศนคติต่อตนเอง หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อตนเองในภาพรวม และในแต่ละคุณลักษณะ เช่น การยอมรับตนเอง ความมั่นใจในตนเอง ความภาคภูมิใจในตนเอง การมองเห็นคุณค่าของตนเอง การมองตนเองด้านความสามารถในงาน/อาชีพ และด้านความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ความรู้สึกพึงพอใจ ไม่พอใจ ฯลฯ

สุขภาพจิต หมายถึง สภาวะทางจิตใจของบุคคลที่มีลักษณะทางพฤติกรรมต่าง ๆ และมีผลต่อการมีสุขภาพชีวิต เช่น ความหวังใจ ความวิตกกังวล ความเครียด ความสุข ความสามารถในการปรับตัว การเผชิญและแก้ปัญหา การแสดงออกทางอารมณ์ ความรู้สึกที่ดีต่อตนเอง ความต้องการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น ฯลฯ

ผลกระทบต่อสตรีแม่บ้านด้านบทบาทและความสัมพันธ์ต่อครอบครัว หมายถึง สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากการย้ายถิ่นของสามี โดยพิจารณาจากบทบาทในสถานภาพที่เป็นภรรยา แม่ หัวหน้าครอบครัว ลูก และความสัมพันธ์ที่มีต่อสามี ลูก พ่อแม่ มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร

ผลกระทบต่อสตรีแม่บ้านด้านบทบาทและความสัมพันธ์ต่อชุมชน หมายถึง สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากการย้ายถิ่นของสามี โดยพิจารณาได้จาก บทบาทและความสัมพันธ์กับคน กลุ่มคน และองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน กลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี คณะกรรมการหมู่บ้าน ฯลฯ มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาในพื้นที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีผู้ย้ายถิ่นเพื่อออกไปทำงานนอกพื้นที่เป็นจำนวนมาก ทั้งเพศชาย และเพศหญิง อย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงสมมุติชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านนอกเวียง ตำบลไรรักษา อำเภอสวนป่า จังหวัดลำปาง เพื่อไม่ให้ผลการศึกษาระทบถึงกลุ่มเป้าหมายและชุมชนที่ทำการศึกษา

2. ขอบเขตด้านประชากร

การวิจัยนี้ ศึกษาเฉพาะครอบครัวของสตรีแม่บ้านที่สามีไปทำงานต่างจังหวัดและ/หรือต่างประเทศ เป็นระยะเวลาานานกว่า 1 ปี โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งได้แก่ ครอบครัวของสตรีแม่บ้านที่สามีไปทำงานนอกหมู่บ้านและต้องอยู่ตามลำพังกับบุตร อยู่กับผู้สูงอายุ และอยู่ตามลำพังคนเดียว จำนวน 10 ราย

3. ขอบเขตด้านเนื้อหา

3.1 บริบทของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน
- ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
- ลักษณะทางเศรษฐกิจของชุมชน
- ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม
- เครือข่ายขององค์กรชุมชน
- ลักษณะการย้ายถิ่นของประชากร

3.2 สภาพของสตรีแม่บ้านก่อนการย้ายถิ่นของสามี ในประเด็นดังต่อไปนี้

- บทบาทของสตรีแม่บ้านที่มีต่อครอบครัว
- ความสัมพันธ์ของสตรีแม่บ้านกับสมาชิกในครอบครัว
- บทบาทของสตรีแม่บ้านที่มีต่อชุมชน
- ความสัมพันธ์ของสตรีแม่บ้านกับคน/กลุ่ม/องค์กรในชุมชน
- ทักษะชีวิตของสตรีแม่บ้านที่มีต่อตนเอง
- สุขภาพจิตของสตรีแม่บ้าน
- การดูแลตัวเองของสตรีแม่บ้าน

3.3 ผลกระทบของการย้ายถิ่นต่อบทบาทและความสัมพันธ์ของสตรีแม่บ้านที่มีต่อครอบครัวและชุมชน

- ผลกระทบต่อบทบาทของสตรีแม่บ้านในครอบครัว เช่น การรับผิดชอบในงาน การตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ แทนสามี และความสัมพันธ์ที่มีต่อสมาชิกในครอบครัว เช่น การติดต่อสื่อสารระหว่างกัน การใช้เวลาทำกิจกรรมร่วมกัน การดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ฯลฯ
- ผลกระทบต่อบทบาทของสตรีแม่บ้านในชุมชน เช่น บทบาทในฐานะเป็นสมาชิกของชุมชน สมาชิกของกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ หรือผู้นำ และความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชน เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูล การสนับสนุน การให้ความร่วมมือ หรือการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มและชุมชน ฯลฯ

3.4 ผลกระทบต่อสตรีแม่บ้านในด้านทัศนคติต่อตนเอง ต่อสุขภาพจิต และการดูแลตนเอง

- ทัศนคติต่อตนเอง เช่น การยอมรับตนเอง ความมั่นใจในตัวเอง ความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าของตนเอง การมองตนเองด้านความสามารถในงาน/อาชีพ และความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ความรู้สึกพึงพอใจไม่พึงพอใจ ฯลฯ
- สุขภาพจิต เช่น ความห่วงใย ความวิตกกังวล ความเครียด ความสุข ความเป็นตัวเอง การปรับตัว การเผชิญและแก้ปัญหา การแสดงออกทางอารมณ์ ความรู้สึกที่ดีต่อตนเอง ความต้องการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น ฯลฯ
- การดูแลตนเอง เกี่ยวกับสุขภาพ การใช้เวลาตัวเอง การพัฒนาตัวเอง ฯลฯ

ข้อจำกัดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดในด้านการตรวจสอบข้อมูลบางส่วน เกี่ยวกับสภาพของสตรีแม่บ้านก่อนการย้ายถิ่นของสามี ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมายหลักเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถตรวจสอบด้วยวิธีการสังเกต หรือตรวจสอบแบบสามเส้าได้ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่เกิดขึ้นในอดีต จึงอาจเกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลในส่วนนี้ได้